

УДК 349.2

ПРАВО НА ЗАХИСТ ГІДНОСТІ ПРАЦІВНИКА ЯК ОХОРОННЕ СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО

Труба В.І., к. ю. н., доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті досліджується право на захист гідності працівника як охоронне суб'єктивне трудове право. Обґрунтовується, що реалізація зазначеного права здійснюється в рамках особливих матеріальних і процесуальних охоронних правовідносин.

Ключові слова: гідність працівника, право на захист, охоронне суб'єктивне трудове право.

В статье исследуется право на защиту достоинства работника как охранительное субъективное трудовое право. Обосновывается, что реализация указанного права осуществляется в рамках особых материальных и процессуальных охранительных правоотношений.

Ключевые слова: достоинство работника, право на защиту, охранительное субъективное трудовое право.

Truba V.I. THE RIGHT TO THE PROTECTION OF THE DIGNITY OF THE EMPLOYEES AS A PROTECTIVE SUBJECTIVE RIGHT

In the article there is analyzed the right to the protection of the dignity of the employee as a protective subjective labor law. There is proved that the implementation of this law is carried out in the framework of special substantive and procedural security relations.

Key words: dignity of the employee, right to protection, protective subjective labor law.

Постановка проблеми. У ст. 3 Конституції України відповідно до Загальної декларації прав і свобод людини закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Але само по собі визначення пріоритету прав і свобод людини ще не свідчить про реальність їхнього забезпечення. Демократична, соціальна, правова держава повинна не тільки декларувати їх, а створювати відповідний юридичний механізм реалізації, охорони та захисту трудових прав, тобто, забезпечувати їх юридичними засобами.

Чинне трудове законодавство України у сфері забезпечення трудових прав та законних інтересів працівників залишається недосконалим і характеризується нестабільністю, наявністю суперечностей та значною кількістю відсильних норм, а також незабезпеченістю економічним і фінансовим підґрунтям та механізмом реалізації окремих норм трудового права.

Дослідження структури суб'єктивного трудового права дозволить визначити місце зазначеного права в системі суміжних правових явищ; проаналізувати наявні у вітчизняній та зарубіжній науці погляди на зміст суб'єктивного трудового права; виявити особливості права на захист як суб'єктивного права, від правильної сутнісної інтерпретації якого багато в чому залежить вирішення практичних питань правотворчості та правозастосування, належного здійснення суб'єктивних прав і обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню суб'єктивних прав, в тому числі трудових прав працівників, присвячені наукові роботи М. Г. Александрова, С. С. Алексеева, В. М. Андріїва, М. Й. Бару, Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, В. В. Жернакова, М. І. Іншина, І. Я. Кисельова, Р. І. Кондратьєва, І. В. Лагутіної, В. В. Лазор, Л. І. Лазор, О. В. Лавриненка, Р. З. Лівшиця, О. А. Лукашевої, М. В. Лушнікової, А. М. Лушнікова, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, О. І. Процевського, В. О. Процевського, П. М. Рабіновича, В. Г. Ротаня, О. Ф. Скакун, А. М. Слюсара, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, Р. І. Чанишева, В. І. Щербіни, О. М. Ярошенка та ін.

Мета статті полягає у дослідженні права на захист гідності працівника у період трудової діяльності як охоронного суб'єктивного трудового права.

Виклад основного матеріалу. У вченні про суб'єктивні права до теперішнього часу дискусійними залишається цілий ряд питань, зокрема питання щодо юридичної природи суб'єктивних прав та їхньої структури.

Суб'єктивне право, як і об'єктивне, має свою структуру. Можна розрізнити два рівні структури суб'єктивного права – структуру всієї системи прав суб'єктів суспільних відносин, що існують у правовому полі, і структуру кожного наявного права суб'єкта.

В науці цивільного права, на відміну від трудового права, значно більша увага була приділена юридичній природі суб'єктивного права, його структурі.

На думку Л. С. Явич, юридична природа суб'єктивного права складається з трьох взаємопов'язаних конкретних можливостей: а) права на позитивні дії; б) права вимоги виконання (дотримання) юридичного обов'язку; в) права на захист (вимоги), що виникає у зв'язку з порушенням юридичної обов'язки [1].

Отже, суб'єктивне право (право суб'єкта суспільних відносин) складається з трьох елементів: права на власні дії, права вимоги і права на захист. Тільки в органічному зв'язку ці елементи утворюють суб'єктивне право.

Водночас у науці існують й інші підходи до визначення структури суб'єктивного права. М. М. Агарков вбачає зміст суб'єктивного цивільного права в можливості уповноваженої особи вимагати від зобов'язаних осіб вчинення певних дій чи утримання від їх вчинення. Так, він зазначає, що «... необхідно звернути увагу на те, що зміст правовідношення характеризує не тільки те, що повинен (чи не повинен) робити пасивний суб'єкт, але й те, що може вимагати активний суб'єкт» [2, с. 66].

Аналогічної точки зору дотримується і М. Д. Єгоров, який, визначаючи суб'єктивне цивільне право, включає у нього лише одну правомочність – «юридично забезпечену можливість правомочної особи вимагати у встановлених межах визначеної поведінки від зобов'язаної особи» [3, с. 9]. Зрозуміло, що така позиція більше акцентує увагу на негативному аспекті змісту суб'єктивного цивільного права, практично ігноруючи питання можливості здійснення уповноваженим суб'єктом активних дій.

Зустрічаються в літературі і певні компромісні варіанти. Так, окремі автори, діалектично поєднуючи перший та другий підходи, вважають, що зміст суб'єктивного цивільного права охоплює собою як позитивний аспект, так і його негативну сторону. Зокрема, О. С. Іоффе зазначає, що суб'єктивне право «... є нічим іншим, як дозволеною мірою поведінки. Однак... суб'єктивне право... пов'язує його носія... із зобов'язаною особою, від якої уповноважений може вимагати певної поведінки. Відповідно, суб'єктивне право включає в себе дві можливості: можливість здійснення визначених дій самим уповноваженим та можливість вимагати здійснення визначених дій від зобов'язаної особи» [4, с. 106].

Аналогічної структурної побудови суб'єктивних цивільних прав дотримуються й інші науковці. Так, Ю. К. Толстой визначає суб'єктивне право через дві правомочності: правомочність, яка закріплена за уповноваженою особою з метою задоволення її інтересів (міра можливої поведінки в даних правовідносинах), та правомочність, яка

забезпечена покладанням обов'язків на інших осіб. Вказане дає можливість автору дійти висновку, що суб'єктивне право є забезпеченою цивільним законом мірою дозволеної уповноваженому поведінки та можливістю вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи з метою задоволення визначених законом інтересів уповноваженого [5, с. 45-46].

Дискусію щодо структури суб'єктивного права і сутності права на захист можна звести до двох основних позицій.

М. Г. Александров вважав, що суб'єктивне право являє собою єдність трьох можливостей: а) можливості поведінки самого володільця права; б) можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб; в) можливості звернутися до примусової сили держави у разі невиконання вимог зобов'язаними особами [6, с. 108-109]. З точкою зору М. Г. Александрова погоджувалися практично усі вчені-трудовики.

П. М. Рабінович вважає, що володіючи суб'єктивним юридичним правом, особа набуває таких можливостей (свобод):

- самій чинити певні активні дії (право на свої дії);
- вимагати від інших суб'єктів вчинення певних дій (право на чужі дії);
- звертатися до держави за захистом, примусовим забезпеченням свого юридичного права (право на забезпечувальні дії держави) [7, с. 79].

Представники одеської школи теорії права розуміють суб'єктивне право як багатопланову можливість, що включає чотири елементи: право його володільця власними діями задовольняти свої інтереси; право вимоги, яке призначено для спонукання іншого учасника правовідношення виконати свій обов'язок перед правомочним і тим самим задовольнити його інтерес; домагання, яке полягає в тому, що носій суб'єктивного права має можливість звернутися за захистом (наприклад, до суду) свого порушеного права, з тим щоб змусити іншого учасника правовідношення виконати свій обов'язок; можливість користуватися певним соціальним благом.

Слід підтримати точку зору В. П. Грибанова, який більш широко розглядав зміст права на захист. Вчений справедливо вважав, що це право не зводиться тільки до можливості звернення за захистом до державних органів, а й включає можливість правомочної особи використати дозволені законом засоби власного примусового впливу на порушника, захищати належне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав, застосування самою правомочною особою заходів оперативного впливу) [8, с. 154-155]

О. А. Лукашева виділяє у структурі суб'єктивного права такі елементи: 1) свободу поведінки індивіду у межах, встановлених нормою права; 2) можливість для індивіду користуватися певним соціальним благом; 3) повноваження здійснювати певні дії та вимагати відповідних дій від інших; 4) можливість звернутися до суду за захистом порушеного права [9, с. 15].

Такий підхід відається невиправдано широким, на думку Г. І. Чанишевої, Р. І. Чанишева, оскільки свобода є самостійним правовим явищем, а соціальне благо – об'єктом правовідношення, тому вони не можуть бути включені до структури суб'єктивного права [10, с. 57].

Надаючи численні і різноманітні засоби захисту носіям суб'єктивних цивільних прав, радянське цивільне законодавство разом з тим передбачає і певні межі захисту права. Необхідність встановлення меж захисту суб'єктивних цивільних прав обумовлена завданнями цивільно-правової охорони порушених або спірних прав.

При всій дискусійності питання про зміст суб'єктивного цивільного права безперечним і загально визнаним у літературі є положення про те, що, визнаючи за тією чи іншою особою певні суб'єктивні права і обов'язки, цивільне законодавство надає уповноваженій особі і право на їх захист. Суб'єктивне право, надане особі, але не забезпечене від його порушення необхідними засобами захисту, є лише декларативним правом. Хоча суб'єктивне право і проголошено в законі, але, не будучи забезпечено державними правоохоронними заходами, не відається можливим розраховувати лише на добровільну повагу до нього з боку членів суспільства.

У цивілістичній літературі точної відповіді на питання про юридичну природу права на захист не міститься. У зв'язку з недостатньою вивченістю, природно, виникає питання про правомірність з точки зору цивільного та цивільно-процесуального законодавства і з точки зору цивілістичної науки самого поняття «право на захист». Так, на думку В. П. Грибанова, така постановка питання не тільки є правомірною, а й необхідною і має не тільки теоретичне, але і велике практичне значення для з'ясування і правильного вирішення на практиці питань, пов'язаних із використанням уповноваженою особою тих можливостей, які закон надає особі для захисту того або іншого суб'єктивного права [8, с. 154-155].

У літературі з теорії держави і права та в науці радянського цивільного права проблема захисту цивільних прав зазвичай розглядається у зв'язку з розглядом питання про зміст суб'єктивного права. При цьо-

му в більшості випадків вчені відзначають, що суб'єктивне право за своїм змістом являє собою сукупність низки можливостей, зокрема можливості для уповноваженої особи здійснити право своїми власними діями; можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи; і, нарешті, можливості звернутися до компетентних державних або громадських органів з вимогою захисту порушеного або спірного права [11].

З цього випливає, по-перше, що можливість правоохоронного характеру включається в самий зміст суб'єктивного матеріального права як одна з його уповноважень; і, по-друге, що право уповноваженої особи на захист зводиться по суті лише до однієї-єдиної можливості – можливості звернутися з вимогою про захист права до компетентних державних чи громадських органів. Немає сумнівів у тому, що право на звернення до компетентних державних чи громадських органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язано з суб'єктивним матеріальним правом принаймні в двох відношеннях: по-перше, воно виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права або з його оскарженням іншими особами; по-друге, характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного або спірного матеріального права, зміст і призначення якого в основному визначає і спосіб його захисту. Тому з матеріально-правової точки зору немає перешкод до того, щоб розглядати право на захист у його матеріально-правовому аспекті.

Цікаву позицію в дискусії щодо структури суб'єктивного цивільного права зайняв Д. Кархальов, який вважає, що право на захист є елементом права лише в регулятивних правовідносинах, в той час, як в охоронних правовідносинах воно виступає в ролі самостійного цивільного права. Дана позиція відається суперечливою, оскільки, як вказує сам автор, «правомочність на захист права означає можливість пред'являти вимогу про відновлення цього права (або самостійними діями захищати право), коли воно буде порушено» [12]. Таким чином, автор сам визначає право на захист через право вимоги. З позиції, зайнятої Д. Кархальовим, випливає, що всі охоронні права є самостійними суб'єктивними правами. Охоронні правовідносини виникають у разі порушення права в регулятивних правовідносинах. У регулятивних правовідносинах немає потреби використовувати «сплячу» правомочність на захист, яка є сутністю ряду прав вимоги. За логікою Д. Кархальова, при порушенні суб'єктивного права право на захист відокремлюється від самого цього права і перероджується

з правомочності в самостійне суб'єктивне право.

В. М. Андріїв наголошує, що право на захист – це самостійне суб'єктивне право, яке відображає юридично закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правоохоронного характеру. Захист прав, свобод та законних інтересів – це така форма їх забезпечення, яка відображає дію даного механізму, спрямовану на припинення порушень прав, свобод та охоронюваних законом інтересів громадянина; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав, свобод та охоронюваних законом інтересів; притягнення особи, винної у скоєнні правопорушення, до відповідальності [13].

Серед вчених галузевих юридичних наук набула поширення теорія, згідно з якою суб'єктивні права виникають і реалізуються тільки в рамках конкретних правовідносин. А. М. Лушніков та М. В. Лушнікова не згодні з висловленою в юридичній науці позицією про можливість існування низки прав (як правило, конституційних) поза правовідносинами. На думку прихильників цієї концепції, поза правовідносинами правове регулювання забезпечує реалізацію загальних абсолютних прав, обсяг яких передбачено законом. Ідеться про відносини типу «держава – громадянин» (М. С. Строгович, Л. С. Явич та ін.) [1]. У вітчизняному цивільному праві теорія про можливість існування суб'єктивних прав поза правовідносинами була підтримана С. Н. Братусем, Д. М. Генкіним та ін.

Слідом за Георгом Еллінеком ряд російських дореволюційних юристів обґрунтовували ідею визнання суб'єктивних публічних прав. У радянській теорії права С. С. Алексєєв теорію суб'єктивних публічних прав інтерпретував через теорію правовідносин загального регулятивного (абсолютного) характеру, що складаються у зв'язку з наділенням громадянина і використанням ним конституційних прав і свобод [14, с. 142].

Ряд учених-теоретиків у розвиток теорії правовідносин загального типу вводять конструкцію стадійності у розвитку суб'єктивного права: 1) стадія правоздатності – потенційний стан суб'єктивного права або суб'єктивне право в стадії правового статусу громадянина, що належить усім суб'єктам; 2) стадія реалізації суб'єктивного права в конкретних правовідносинах. Подібна конструкція призводить до змішання категорій правосуб'єктності і суб'єктивних прав, руйнує цілісність функціонування механізму правового регулювання як єдності процесу. Таким чином, суб'єктивні трудові пра-

ва існують тільки в рамках правовідносин (відносних і абсолютних) і не схильні якось «потенційному стану». А. М. Лушніков та М. В. Лушнікова наголошують на тому, що охоронне суб'єктивне право на захист означає, що кожен суб'єкт трудового права має право захищати свої свободи, права і інтереси всіма способами, не забороненими законом [15].

Остання точка зору є відображенням концепції регулятивних і охоронних суб'єктивних прав, яка набула поширення у зв'язку з широким визнанням у сучасній теорії права регулятивних і охоронних правовідносин, а також новим підходом до кваліфікації права на захист. Ідеться про виділення регулятивних суб'єктивних прав, що існують у рамках регулятивних правовідносин, і охоронні суб'єктивні права (право на захист). У свою чергу регулятивні суб'єктивні трудові права поділяються на два основні види. До першого виду належать права, пов'язані з власне односторонніми діями правомочної особи (наприклад, право роботодавця накладати дисциплінарне стягнення на працівника, право роботодавця розірвати трудовий договір з працівником за підставами, передбаченими законом). Другий вид регулятивних суб'єктивних трудових прав передбачає право вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи (наприклад, право працівника на безпечні та здорові умови праці, право працівника на своєчасне одержання заробітної плати та ін.). Таким чином, суб'єктивне регулятивне трудове право може включати як право на свої дії, так і право на чужі дії (право-домагання).

Право на захист є охоронним суб'єктивним правом, яке реалізується в рамках особливих охоронних правовідносин, які поділяються на матеріальні та процесуальні. Суб'єктивне право на захист у матеріальних охоронних правовідносинах реалізується зусиллями правомочної особи, чії права порушено, без звернення до юрисдикційних органів. У трудовому праві роботодавець реалізує право на захист у рамках охоронних правовідносин у разі притягнення працівника до дисциплінарної або матеріальної відповідальності без звернення до юрисдикційного органу. Працівника реалізує своє право на захист також в рамках охоронних матеріальних правовідносин. Таким чином, у структурі права на захист (у матеріально-правовому сенсі) слід виділяти дві можливості: можливість здійснення охоронних дій самою правомочною особою і можливість домагання до правопорушника. Перша може бути реалізована тільки зусиллями самої правомочної особи, а друга як її зусиллями, так і юрисдикційними органами.

Право на захист у процесуальному значенні означає можливість особи звернутися за захистом своїх прав (порушених або спірних) до юрисдикційних органів.

Враховуючи це, слід дійти висновку про те, що право на захист гідності працівника не існує поза межами правовідносин. Його реалізація відбувається в рамках охоронного матеріального правовідношення. Отже, правовідношення у сфері захисту гідності за своєю спрямованістю є охоронним, а за розподілом прав і обов'язків між сторонами – одностороннім. У більшості ж випадків ці правовідносини не зводяться до покладання на суб'єкта-порушника суб'єктивного права обов'язку із відшкодування шкоди у грошовому вигляді. Так, наприклад, спростування інформації, яка принижує гідність працівника, іноді розглядається в літературі як різновид відшкодування шкоди.

Поряд з цим зміст правовідносин у сфері захисту гідності працівника як спосіб і форма реалізації абстрактних норм права в конкретних життєвих ситуаціях виражається в його функціях. Як особливий компонент механізму правового регулювання правовідносин виконують три функції: по-перше, правовідносини конкретизують коло осіб, на яких поширює свою дію відповідна норма права. У правовідносинах беруть участь не абстрактні особи, а безпосередньо визначені працівник і роботодавець; по-друге, правовідносини переводять абстрактні права і обов'язки в сферу прав і обов'язків працівника і роботодавця (при цьому допускається можливість їх конкретизації, доповнення з урахуванням умов здійснення правовідносин); по-третє, правовідносини створюють конкретні ситуації для застосування заходів державного примусу у випадках невиконання або неналежного виконання обов'язків.

Суб'єкт права як елемент правовідносин (у контексті правовідносин із забезпечення права працівника на захист гідності) характеризується особливими властивостями і відіграє досить активну роль у генезі самих правовідносин. Суб'єкт породжує правовідносини і визначає їх зміст. З урахуванням загальних властивостей суб'єкта в трудовому праві і з точки зору предмета дослідження можна припустити, що: учасником трудових правовідносин, якому належить право на повагу та захист гідності, є працівник; визнання гідності працівника з боку роботодавця – його обов'язок, який повинен бути забезпечений державою. Отже, можна дійти висновку, що наявність почуття гідності працівника може розглядатися у трудових правовідносинах і в якості однієї із властивостей суб'єктів.

Висновки. Таким чином, право на захист гідності працівника під час трудової діяльності слід розглядати як охоронне суб'єктивне трудове право, яке реалізується в особливих охоронних правовідносинах – матеріальних охоронних правовідносинах і процесуальних охоронних правовідносинах.

У структурі права на захист гідності працівника (в матеріально-правовому розумінні) можна виділити дві можливості: можливість здійснення охоронних дій самим працівником і можливість домагання до роботодавця. Перша може бути реалізована тільки зусиллями самого працівника, а друга як його зусиллями, так і в примусовому порядку – юрисдикційними органами.

Право на захист у процесуальному розумінні означає можливість працівника звернутися за захистом свого порушеного або спірного права на гідність до юрисдикційних органів, наприклад, до органів з розгляду трудових спорів, органів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю.

Ст. 15 Цивільного кодексу України гарантується кожному право на захист свого цивільного права у випадку його порушення, невизнання або оскарження. Чинний КЗпП України не передбачає право працівників на захист своїх трудових прав, у тому числі права на повагу до їх честі та гідності. Перевагою проекту Трудового кодексу України є те, що у ст. 21 законопроекту серед основних трудових прав працівника закріплюється право на захист своїх трудових прав, у тому числі в суді. У зазначеній статті передбачено також право працівника на повагу до його гідності і честі, конфіденційність інформації та їх захист, проте, галузевий механізм забезпечення зазначеного права проектом Трудового кодексу України не передбачений.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Явич Л. С. Право и общественные отношения / Л. С. Явич. – М. : Юридическая литература, 1971. – 109 с.
2. Агарков М. М. Обязательства из причинения вреда (действующее право и задачи ГК СССР) // Проблемы социалистического права. – 1939. – № 1. – С. 65-76.
3. Егоров Н. Д. О понятии субъективного права // Правосубъектность по гражданскому и хозяйственно-му праву. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. – С. 3-11.
4. Иоффе О. С. Советское гражданское право // Иоффе О. С. Избранные труды. В 4 т. – Т. II. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 16-509.
5. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.
6. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М., 1955. – 175 с.
7. Рабинович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення / П. М. Рабинович. – К., 1992. – 100 с.

8. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанова. – М. – 1972. – 283 с.
9. Общая теория прав человека / Под. ред. Е. А. Лукашевой. – М., 1996. – 520 с.
10. Чанишева Г. І., Чанишев Р. І. Право на інформацію за трудовим законодавством України: [монографія] / Г. І. Чанишева, Р. І. Чанишев. – Одеса: Фенікс, 2012. – 196 с.
11. Матузов Н. И. Субъективные права граждан СССР. Саратов. – 1966. – С. 45-46.
12. Кархалев Д. Субъективное право на защиту / Д. Кархалев. – «Арбитражный и гражданский процесс», 2008. – № 1 // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=CJI;n=26822;div=CMT;dst=0,0;rnd=0.16546535422094166>.
13. Андріїв В. М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення / В. М. Андріїв: автореф. дис. доктора юридичних наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Одеса, 2012. – 40 с.
14. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
15. Лушников А. М., Лушникова М. В. Курс трудового права: [учебник]: В 2 т. – Т. 1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Статут, 2009. – 879 с.